

УДК 330.331.101

Носик О.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Національного фармацевтичного університету*

СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ВЕКТОР ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито зміст відтворення людського капіталу інноваційного розвитку як соціальної діяльності. Охарактеризовано соціальну поведінку суб'єктів відтворення людського капіталу та її головні види. Обґрунтовано соціальний капітал та критерії його якості, соціогуманітарний простір відтворення людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, відтворення людського капіталу, соціальна поведінка, соціальний капітал, соціогуманітарний простір.

Носик Е.Н. СОЦИОГУМАНИТАРНЫЙ ВЕКТОР ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

В статье раскрыто содержание воспроизводства человеческого капитала инновационного развития как социальной деятельности. Охарактеризованы социальное поведение субъектов воспроизводства человеческого капитала и его основные виды. Обоснованы социальный капитал и критерии его качества, социогуманитарное пространство воспроизводства человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, воспроизводство человеческого капитала, социальное поведение, социальный капитал, социогуманитарное пространство.

Nosyk O.M. SOCIAL AND HUMANITARIAN VECTOR OF REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

In the article content playback innovative human capital development as a social activity. The characteristic behavior of social reproduction of human capital and its main species. Grounded social capital and criteria of quality, space humanities reproduction of human capital.

Keywords: human capital, human capital reproduction, social behavior, social capital, social and humanitarian space.

Постановка проблеми. В економіці знань соціогуманітарна сфера суспільства як сукупність видів діяльності, спрямованих на забезпечення відтворення людини, її знань і здібностей (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне страхування, соціальний захист та ін.), набуває ролі самостійного джерела та фактора інноваційного розвитку. Цим визначається актуальність і теоретичне значення досліджень соціогуманітарної складової відтворення людського капіталу інноваційного розвитку

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціогуманітарної визначеності та спрямованості економічного розвитку присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів. Соціогуманітарний зміст інноваційного розвитку досліджено у наукових роботах Ю. Дорофєєвої, І. Топуха, О. Фаїзової, Л. Чернюк, І. Яцишеної. Але у сучасний період, як справедливо вважає І. Яцишина, проблема соціалізації інноваційного розвитку є маловивченою, переважна більшість сучасних досліджень сконцентрована на аналізі процесів соціалізації економіки у цілому [1].

Мета статті полягає у розкритті змісту відтворення людського капіталу інноваційного розвитку як соціальної діяльності та її головних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія соціогуманітарного розвитку відображає взаємозв'язок та взаємозалежність соціального і гуманітарного аспектів суспільного прогресу. В її змісті інтегруються сутнісні ознаки:

– соціального розвитку. Соціальне (від лат. – загальний, суспільний) – це назва всього міжлюдського, тобто всього того, що пов'язано із сумісним життям людей, із різними формами їхнього спілкування, насамперед того, що має відношення до суспільства та спільності, що має суспільний і спільносний характер [2, с. 429–430]. Соціальні відносини,

зв'язки, мережі, утворення є середовищем економічного розвитку та його фактором. Своєю чергою, економіка безпосередньо впливає на соціальний розвиток, який характеризується змінами у соціальній сфері, наслідком яких є трансформації у суспільних відносинах, структурах, процесах, суспільстві у цілому;

– гуманітарного розвитку (від лат. *humanus* – людський) як гармонічного розвитку притаманних людині ціннісних здатностей, почуттів і розуму [2, с. 120]. Гуманітарний розвиток науковці розглядають як розвиток галузей, що сприяють задоволенню гуманітарних інтересів людини, спрямованих на піднесення культурного і освітнього рівнів населення, формування людського капіталу. Гуманітарний розвиток – це розвиток людини як особистості, а в економічній сфері – це розвиток людини як мети та головного ресурсу соціально-економічного прогресу суспільства.

Змістом категорії соціогуманітарного розвитку є зміни у соціальному статусі людини, в її інтересах, ціннісних орієнтирах та здібностях, у міжлюдських відносинах, що безпосередньо впливають на суспільний прогрес та добробут. Соціогуманітарний розвиток є безпосередньо пов'язаним:

– по-перше, з економічним прогресом, виступає як його чинником, так і виміром його результатів. Соціогуманітарні аспекти та чинники економічного розвитку постійно знаходяться у сфері уваги вчених, які представляють такі науки, як економіка, соціологія, політологія, право та ін.;

– по-друге, з інноваційним розвитком у соціальній сфері. І. Топух основою економічного розвитку у сучасний період вважає соціально орієнтовані інновації – результат творчої діяльності, що отримав широке застосування і послужив підставою для значущих соціальних змін, процес перетворення нововведень у соціокультурні норми і зразки, що забезпечує їхнє інституційне оформлення і закріплення у

сфері духовної і матеріальної культури суспільства. На думку вченого, специфіка соціально орієнтованих інновацій полягає в тому, що у центрі уваги знаходяться людина, її відношення до світу, пізнавальні здібності, духовні потреби та її дії [3].

У сучасний період набуває теоретичного обґрунтування категорія «соціально-інноваційна діяльність», зміст якої визначається, на думку О. Набатової, як «дії економічних суб'єктів, що мають явно інноваційний характер, відхиляються від інституційних традицій. Її результатами стають нові типи робочих місць, статусів, зміни умов життєдіяльності (зайнятості, споживання, освіти) масових груп» [4].

Одна з продуктивних спроб запровадження у науковий обіг поняття соціально-інноваційної моделі розвитку та характеристики її змісту була здійснена Ю.С. Дорофеевою, яка визначає соціально-інноваційну модель як таку, що базується на активному використанні нематеріальних форм капіталу (людського, інтелектуального та соціального) та забезпеченні безперервного потоку технологічних і соціальних інновацій в усіх сферах суспільного життя [5]. Але, на нашу думку, теоретичні засади соціально-інноваційної моделі ще не отримали системного обґрунтування. По-перше, зміст моделі не можна обмежувати тільки характеристикою ролі соціальних чинників в інноваційному процесі. Змістом цієї моделі є також соціалізація інноваційного розвитку, яка має різні напрями, форми та наслідки. По-друге, дана модель не урахує впливу інноваційної діяльності на соціальний розвиток. Уважаємо, що соціально-інноваційна модель повинна відображати не лінійний зв'язок соціальних факторів та інноваційного розвитку, а взаємопов'язані й взаємозалежні процеси соціалізації інноваційного розвитку національної економіки та інноватизації соціальної сфери.

Соціогуманітарний розвиток є безпосередньо пов'язаним із відтворенням людського капіталу. Саме соціально-гуманітарні процеси є основним чинником формування головної продуктивної сили – людини як виробника і споживача матеріальних і духовних благ [6].

Розкриття соціогуманітарного вектору відтворення людського капіталу потребує обґрунтування змісту таких категорій, як:

1) соціальна діяльність з відтворення людського капіталу;

2) соціогуманітарний простір відтворення національного людського капіталу.

Соціальною є діяльність, яка спрямована на досягнення певних соціальних цілей осіб та груп, що визначається суспільними відносинами, нормами та цінностями, які складають соціогуманітарне середовище суспільної співпраці та єдності або суспільного роз'єднання та відторгнення.

Відтворення людського капіталу є соціальною діяльністю, оскільки, по-перше, його здійснення базується на взаємозв'язках і взаємодії індивіда, родини, організацій бізнесу, неприбуткових та громадських організацій, держави з реалізації їхніх соціальних функцій, спрямованих на досягнення певних соціальних результатів. По-друге, відтворення людського капіталу як вид соціальної діяльності здійснюється під впливом різноманітних соціальних та гуманітарних факторів, соціальних норм та відносин та має соціогуманітарні зовнішні ефекти. Розширене відтворення людського капіталу забезпечує суспільство провідним ресурсом його добробуту, є фактором соціогуманітарного розвитку. Соціальна діяльність з відтворення людського капіталу харак-

теризується складною системою соціальних відносин між власниками і користувачами людського капіталу з приводу його відтворення та використання, що здійснюються у соціогуманітарному середовищі під впливом соціальних норм та цінностей. Зміст відтворення людського капіталу як соціальної діяльності розкривають категорії:

1) соціальної поведінки власників і користувачів людського капіталу, основу якої складають інтереси, мотиви, стимули, соціальні норми та цінності;

2) соціального капіталу відтворення людського капіталу як сукупність соціальних відносин, норм і цінностей власників і користувачів людського капіталу;

3) соціогуманітарного простору відтворення людського капіталу.

Соціальна поведінка власників і користувачів людського капіталу – це їхній вибір щодо його формування, накопичення та використання, який здійснюється у процесі соціальної взаємодії між індивідами, групами, державою під впливом економічних (раціональних), неекономічних (ірраціональних) чинників, соціальних мотивів, стимулів, цінностей та норм. Е. Клишова справедливо вважає, що у контексті теорії економічної раціональності поведінку господарюючих суб'єктів правомірно розглядати як соціальну, бо їхні дії передбачають складні та багатоаспектні взаємодії з іншими індивідами – суб'єктами безлічі ринків (споживчого ринку, ринку ресурсів, політичного ринку, ринку організаційно-правових форм виробництва, родинно-шлюбного ринку тощо) [7, с. 152]. На нашу думку, соціальною є поведінка не тільки індивідів, а й інших суб'єктів відтворення національного людського капіталу, зокрема корпорацій і держави. Діяльність усіх цих суб'єктів здійснюється у процесі формування, розвитку, використання певних соціальних відносин як основи їхньої взаємодії, що регулюються соціальними нормами та цінностями.

Відповідно до типології відомого німецького соціолога та економіста М. Вебера [8, с. 628], соціальна поведінка суб'єктів відтворення людського капіталу може бути ціле- та цінніснораціональною, традиційною і афективною. Крім того, за своєю спрямованістю вона може бути максимізуючою, тобто орієнтованою на досягнення максимального результату, і оптимізуючою, яка характеризується намаганням зробити витрати і результати оптимальними. Аналізуючи типи соціальної поведінки, слід зауважити, що певною альтернативою традиційній поведінці є, на нашу думку, інноваційна поведінка суб'єктів відтворення людського капіталу, яка спирається на соціальні, економічні, організаційні, технологічні та інші інновації як фактор досягнення їх цілей.

За М. Вебером, у змісті моделей соціальної поведінки власників і користувачів людського капіталу, спрямованої на його відтворення, сполучаються характеристики різних типів соціальних дій та їх максимізуюча чи оптимізуюча спрямованість. Слід підтримати точку зору Е. Клишової, що правомірно розглядати соціальну поведінку індивіда як унікальний, притаманний тільки конкретному суб'єкту «сплав» елементів ідеальних типів поведінки. Різні «сплави» елементів ідеальних типів поведінки, взятих у певній пропорції, дають незліченну кількість комбінацій, що характеризують поведінку кожного індивіда, у структурі якого можуть тільки переважати елементи певного типу [8, с. 152]. Індивід, фірма, держава, здійснюючи вибір на користь чи проти дій, спрямованих на відтворення людського капіталу, спираються на певні раціональні очікування та соціальні й моральні орієнтири та норми.

Їхня соціальна поведінка може бути традиційною та інноваційною, а її спрямованість – максимізуючою або оптимізуючою. Стосовно афективної соціальної поведінки, слід підкреслити, що такий тип є притаманним не тільки вибору індивіда як інвестора у власний людський капітал. Соціальна поведінка фірм і держави у цій сфері також може бути афективною, оскільки рішення приймають підприємці й урядовці, яким притаманний певний емоційний стан.

Для індивіда як власника і користувача людського капіталу типовими моделями («сплавами» елементів ідеальних типів) його соціальної поведінки, спрямованої на його відтворення, є такі:

– споживча поведінка як вибір на користь поточного споживання, а не інвестицій у запас знань, здібностей, навичок, умінь, необхідних для продуктивної діяльності. Така модель соціальної поведінки обмежує можливості інноваційного відтворення людського капіталу, оскільки орієнтація на задоволення поточних потреб є демотивуючим фактором інвестицій у його накопичення;

– рентоорієнтована поведінка – вибір на користь таких джерел доходів, які пов'язані із соціальним статусом людини, а не її продуктивною діяльністю на основі використання її людського капіталу. Прикладом такою поведінки є: а) різні форми хабарництва та отримання неправомірної вигоди, коли місце роботи розглядається як монополія особи, яка його займає, що потребує її економічної реалізації у доходах, не пов'язаних із професією та ретельним виконанням посадових функцій; б) модель утриманської поведінки, коли людина орієнтована не на власну ділову чи професійну активність, а на отримання різноманітних форм державної та недержавної допомоги, пільг, субсидій, виплат тощо.

Слід підкреслити, що рентоорієнтованою може бути соціальна поведінка власників унікальних знань, здібностей, умінь, доходом яких від використання людського капіталу є інтелектуальна рента. У даному випадку орієнтація на отримання інтелектуальної ренти є чинником інвестицій у людський капітал на етапі набуття ним унікальних характеристик, але після досягнення такого рівня отримання інтелектуальної ренти перестає бути мотивуючим чинником подальшого накопичення людського капіталу, унікальність якого і без додаткових інвестицій забезпечує його високу віддачу для власника. На відміну від поведінки власників унікального людського капіталу орієнтація на одержання неправомірних вигод і утриманство – це соціальна поведінка, для якої накопичення та суспільнопродуктивна реалізація людського капіталу взагалі не є джерелом доходу;

– інвестиційно-орієнтована поведінка, коли вибір робиться на користь інвестицій у людський капітал. Для її мотивації є необхідним формування сприйнятливої інвестиційної клімату;

– асоціальна поведінка як орієнтація на тіньове та кримінальне використання людського капіталу, що призводить до його перетворення у негативний (асоціальний) людський капітал.

Для фірми як користувача специфічного людського капіталу її працівників та інвестора у нього базовими моделями соціальної поведінки є такі, як:

– соціально-відповідальна поведінка, серед орієнтирів якої є сприяння людському розвитку шляхом створення умов для підвищення професійного рівня робітників, їх соціального захисту тощо;

– утилітарна поведінка, яка свідчить про редукцію людського капіталу у товар «робоча сила» та спрямована на надмірну інтенсифікацію викорис-

тання знань, здібностей, навичок та умінь працівників без інвестування в їхнє відновлення та розвиток.

Моделями соціальної поведінки держави як інвестора у національний людський капітал є державна активна і пасивна політика у сфері людського розвитку. Активна політика спрямована на створення необхідних умов та стимулів інноваційного відтворення людського капіталу, а пасивна – відображає реакцію держави на негативні явища у даній сфері. Наприклад, активна політика зайнятості спрямована на створення робочих місць, а пасивна – на компенсацію втрат від їхньої відсутності.

Суб'єктом відтворення людського капіталу є також недержавні некомерційні організації, яким, як і індивіду, фірмі, державі, притаманна певна модель соціальної поведінки. Її домінуючим типом є ціннісноорієнтована спрямованість їхньої діяльності зі сприяння накопиченню людського капіталу.

Спираючись на аналіз типів та моделей соціальної поведінки власників і користувачів людського капіталу, можна стверджувати, що його інноваційне відтворення забезпечується інвестиційно орієнтованою поведінкою людини, соціально відповідальною поведінкою фірми, активною політикою держави у сфері людського розвитку, ціннісно-орієнтованою поведінкою недержавних некомерційних організацій.

Відтворення людського капіталу як соціальна діяльність спирається на соціальний капітал його власників і користувачів та визначається ними. Як справедливо підкреслює О. Длугопольський, головною проблемою країн, що розвиваються, у контексті формування інституційного середовища, яке б сприяло розвитку економіки у довгостроковому періоді, є неякісний соціальний капітал [9, с. 19].

На нашу думку, якісним є соціальний капітал, який забезпечує суспільний добробут та розвиток. У сучасний період зміст, характеристики та показники якості соціального капіталу ще не отримали належного рівня теоретичного обґрунтування. Відносно соціальної поведінки з відтворення людського капіталу, головними взаємопов'язаними характеристиками якості соціального капіталу його власників і користувачів є, на нашу думку, такі:

- 1) рівень довіри у суспільстві, як міжособистісної, так і інституційної;
- 2) розвиненість соціальних мереж;
- 3) рівень та форми соціального партнерства у сфері людського розвитку;
- 4) масштаб соціального залучення (включення)/відторгнення;
- 5) наявність та зміст соціальних норм, рівень і спрямованість їхнього регулюючого впливу на соціальну поведінку

Для визначення якості соціального капіталу широко застосовується показник довіри, яка складає його ядро та є основою суспільної співпраці, критерієм і фактором соціальних зв'язків та відносин. Якісний соціальний капітал характеризується високим рівнем довіри між учасниками суспільної взаємодії на горизонтальному рівні «людина – людина чи група – міжособистісна довіра» і вертикальному рівні «людина – організації – держава – інституційна довіра».

Відтворення людського капіталу базується на співпраці його власників і користувачів, що дає підстави для визначення розвитку соціальних мереж в якості одного із його провідних факторів. Одним із найважливіших критеріїв якості соціального капіталу є масштаб соціального залучення/відторгнення населення країни. Як визначає Е. Лібанова, маш-

табне соціальне відторгнення є ознакою низького рівня людського розвитку в країні [10, с. 8].

Довіра, соціальні мережі, соціальне залучення є факторами розвитку соціального партнерства. Діяльність суб'єктів відтворення людського капіталу як його власників і користувачів – індивідів, фірм, держави, недержавних некомерційних організацій тощо, незважаючи на їх виокремленість, має сумісно-розділену природу, що дає підстави для висновку про їхнє соціальне партнерство у даній сфері. Якість соціального капіталу також вимірюється наявністю, сформованістю, системністю та дієвістю соціальних норм, що регулюють соціальну поведінку суб'єктів відтворення людського капіталу. Як справедливо вважає О. Длугопольський, саме через соціальний капітал у суспільстві підтримується порядок на основі довіри, взаємоповаги, урахування індивідами не тільки приватних, але й суспільних інтересів. Окрім того, від запасів соціального капіталу залежать ефективність функціонування формальних інститутів та якість державного управління [9].

Низька якість обумовлює дисфункцію соціального капіталу як такий стан соціальних відносин у суспільстві, що деструктивно впливає на суспільний розвиток та породжує соціальну нестабільність і конфлікти.

Відтворення людського капіталу інноваційного розвитку здійснюється у певному соціогуманітарному просторі. У теперішній час в економічній науці ще не склалося єдиного підходу до розкриття змісту цієї категорії. У різних наукових джерелах соціогуманітарний простір визначається:

– у широкому розумінні – як середовище життєдіяльності суспільства. На нашу думку, таке визначення не дозволяє з'ясувати специфічні риси і складові соціогуманітарного простору та виокремити його від економічного середовища чи політичного, чи екологічного та ін., які, як і соціогуманітарний простір, є елементами суспільного середовища. Як підкреслює Д. Клиновий, на разі науковці приділяють особливу увагу соціально-гуманітарним аспектам формування і розвитку продуктивних сил у просторовому вимірі. Багато дослідників із цього приводу оперують поняттям «соціогуманітарний простір», в яке вкладають у найзагальнішому і найбільш широкому розумінні просторову організацію системи буттєвих соціальних (тобто соціо-орієнтованих) і гуманітарних (індивід-орієнтованих) відносин і відповідних структур, що ці відносини забезпечують [11].

Поширеним підходом до визначення соціогуманітарного простору у широкому розумінні є його трактування як сукупності соціальних і гуманітарних засад, цілей і чинників функціонування та розвитку продуктивних сил. Соціогуманітарний простір, з одного боку, є сукупністю соціальних та гуманітарних умов та чинників формування, розвитку, використання продуктивних сил суспільства. З іншого боку, саме у соціогуманітарному просторі здійснюється розвиток людини, яка в умовах економіки знань стає одночасно і провідним ресурсом, і метою суспільного прогресу;

– у вузькому розумінні соціогуманітарний простір різними авторами визначається як соціальні дії певних суб'єктів. Відмінностями таких підходів є перелік суб'єктів, рівнів, визначення сфер та напрямів їхніх соціальних дій.

Складовою соціогуманітарного простору у широкому розумінні є соціогуманітарний простір відтворення людського капіталу – сукупність соціальних і гуманітарних чинників та умов суспільної співпраці власників і користувачів людського капіталу різного рівня (індивідуального, корпоративного, національного, регіонального, міжнародного тощо) з його формування та накопичення як єдності суспільних процесів відтворення людини і запасу її знань, здібностей, навичок та умінь, що базуються на інвестиціях та складають основу суспільного розвитку і добробуту.

Висновки. Таким чином, соціогуманітарний вектор відтворення людського капіталу формують: соціальна поведінка його власників і користувачів – індивіда, родини, домогосподарства, фірми, держави, недержавних організацій та ін.; соціальний капітал, якість якого характеризується рівнем міжособистісної та інституційної довіри у суспільстві, соціальними мережами і зв'язками, соціальним партнерством у сфері людського розвитку, масштабом соціального залучення (включення)/відторгнення, соціальними нормами, що регулюють соціальну поведінку; соціогуманітарний простір, складовими якого є соціогуманітарна сфера, соціальний капітал, соціогуманітарна політика держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ящишина І.В. Соціальна складова інноваційної політики країн ЄС / І.В. Ящишина // Економіка, менеджмент, бізнес. – 2012. – № 5. – С. 69–75.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
3. Топух І.П. Розвиток підприємства на основі соціально орієнтованих інновацій / І.П. Топух [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/10_129996.doc.htmh.
4. Набатова О.О. Напрямки та особливості соціально-інноваційної діяльності економічних суб'єктів в Україні / О.О. Набатова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Economics/14_119060.doc.htm.
5. Дорощева Ю.С. Активізація соціальних чинників інноваційного розвитку України : автореф. дис. ... к. е. н. / Ю.С. Дорощева. – Донецьк, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iep.donetsk.ua/news/contents/Dorofeeva.PDF>.
6. Чернюк Л. Системна трансформація соціогуманітарного простору та її прояв як регулятора структури продуктивних сил / Л. Чернюк, Т. Пепа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/2158.pdf>.
7. Клишова Е.В. Социальное поведение: функциональный анализ экономической рациональности / Е.В. Клишова // Наукові праці ДонНТУ. Серія «Економічна». – 2008. – Вип. 34-1. – С. 150–157.
8. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. док. филос. наук Ю.Н. Давыдова ; предисл. док. филос. наук П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
9. Длугопольський О.В. Інституційний вимір розвитку соціального капіталу: теоретико-методичні та прикладні аспекти / О.В. Длугопольський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 17–29.
10. Лібанова Е.М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2. – С. 3–15.
11. Клиновий Д.В. Еколого-економічні чинники формування соціогуманітарного простору України / Д.В. Клиновий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics-of-nature.net/uploads/arihiv/2010/Klynovy.pdf>.